

Η ΕΝ ΣΑΛΑΜΙΝΙ ΝΑΥΜΑΧΙΑ

ΑΠΟ ΝΑΥΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ ΑΠΟΨΕΩΣ

II

Διάταξις τοῦ περσικοῦ στόλου πρὸς ἀποκλεισμόν τῶν Ἑλλήνων.

18. Καθ' ἡμᾶς ὁ Ἡρόδοτος σχετικῶς πρὸς τὴν διάταξιν τοῦ περσικοῦ στόλου πρὸς ἀποκλεισμόν τῶν ἐξωτερικῶν πόρων τῶν στενῶν ἐν πληρεστάτῃ συμφωνίᾳ πρὸς τὸν Αἰσχύλον εὐρίσκεται· τὰ δὲ σχετικὰ ἐδάφια θέλομεν μεταχειρισθῆ, ὅπως ἐπικυρώσωμεν μὲν τὴν ὑπόθεσιν τοῦ Sihler καὶ τοῦ Bauer, καθ' ἣν ὁ Ἡρόδοτος γράφων εἶχεν ἐνιαχοῦ ὑπ' ὄψιν τοῦ τὸν Αἰσχύλον, δείξωμεν δ' ὅτι ἀμφότεροι μόνον ἐξωτερικὸν ἀποκλεισμόν τῶν πόρων τούτων νοοῦσιν.

Ὁ μὲν πρῶτος λέγει· «ἀνῆγον μὲν τὸ ἀπ' ἐσπέρης κέρας κυκλούμενοι πρὸς τὴν Σαλαμίνα, ἀνῆγον δὲ οἱ ἀμφὶ τὴν Κέον τε καὶ τὴν Κυνόσουραν τεταγμένοι, κατεῖχόν τε μέχρι Μουνιχίης πάντα τὸν πορθμὸν τῆσι νηυσί»¹. Κατὰ τὸν Ἡρόδοτον ἐπομένως αἱ ἐξωτερικαὶ τοῦ στομίου καὶ μετὰ τὰς μέσας νύκτας γενόμεναι ἐπιχειρήσεις περιελάμβανον: 1^{ον}) ἀνάπτυξιν πρὸς τὴν Σαλαμίνα τοῦ δυτικοῦ κέρατος τοῦ ἐν Φαλήρῳ ἡγκυροβολημένου στόλου κυκλωτικῶς, 2^{ον}) διάταξιν μέρους τοῦ στόλου παρὰ τὴν Κυνόσουραν συμφώνως πρὸς διαταγὰς δεδομένας (§ 20), καὶ 3^{ον}) κατοχὴν παντὸς τοῦ ἀπὸ Φαλήρου καὶ Μουνιχίας² πορθμοῦ μέχρι τῶν πόρων τῆς Σαλαμίνας ἐν συνεχείᾳ διὰ πλοίων.

Ὅμοίαν διάταξιν νοεῖ καὶ ὁ Αἰσχύλος³ λέγων

τάξαι νεῶν στῖφος μὲν ἐν στοίχοις τρισὶν
ἔκπλους φυλάσσειν καὶ πόρους ἁλιερόθους,
ἄλλας δὲ κύκλῳ νῆσον Αἴαντος πέριξ.

¹ VIII 76. Τὸ ἐδάφιον τοῦτο ὁ Grundy (On the account of Salamis in Herod.—Journal of Hell. Studies 1897. XVII p. 232) κακῶς θεωρεῖ ἀναφερόμενον εἰς τὴν μάχην, ὁ δὲ Busolt, ὁ Conrad κλπ. ἔδωκαν διαφόρους ἐρμηνείας εἰς τὸ ἐδάφιον τοῦτο εὐνοοῦσας τὸν νυκτερινὸν εἰσπλουν.

² Μουνιχία εἶναι τὸ σημερινὸν Τουρκολίμανο, παρὰ τὸ Φάληρον.

³ Αἰσχ. Πέρσ. 369.

Ἡ μὲν κυκλωτικὴ ἀνάπτυξις πρὸς Σαλαμίνα περιλαμβάνεται ἐν τῷ στίχῳ «ἀλλας δὲ κλπ.», αἱ δὲ λοιπαὶ δύο ἐν τῷ προηγουμένῳ στίχῳ, ὅστις δηλοῖ τὸν σκοπὸν αὐτῶν ἐντελῶς διὰ τοῦ ἀέκπλους φυλάσσειν καὶ πόρους ἄλιρρόθους» ἐν τριπλῇ γραμμῇ, ἵνα δηλαδὴ φυλάττωσι τοὺς πόρους τοὺς ἄλιρρόθους, τοὺς παρὰ τὴν Ψυττάλειαν, ἐνθα παρ' αὐτὴν καὶ τὴν νησίδα Τάλαντον καὶ τὴν παρ' αὐτὴν ῥηχίαν ῥοθοὶ ἢ θάλασσα τοῦ εὐρου καὶ εὐρονότου (ἐνῶ πρὸς τὸν μεγαρικὸν πορθμὸν δὲν συμβαίνει τοῦτο), καὶ τοὺς ἐκπλους πρὸς τὸν μεγαρικὸν πορθμὸν, οὓς πιθανῶς ἐννοεῖ καὶ ὁ Ἡρόδοτος ἐν τῷ «κυκλούμενοι», ἐνθα πιθανῶς περιλαμβάνεται καὶ ἡ ἀποστολὴ τῆς αἰγυπτιακῆς μοίρας (§ 22). Ὁ Αἰσχύλος οὐδεμίαν ἀμφιβολίαν ἀναμφιρρήστως ἀρῇνει περὶ τοῦ ὅτι πρόκειται περὶ ἐξωτερικοῦ τῶν πόρων ἀποκλεισμοῦ καὶ οὐχὶ περὶ εἰσπλου¹.

Ἀλλὰ καὶ ὁ Ἡρόδοτος, ὡς φαίνεται ἐκ τῆς λέξεως «πορθμὸν», ὑποδηλοῖ ἐξωτερικὸν τῶν στενῶν παρὰ τὴν Ψυττάλειαν ἀποκλεισμόν, διότι κατωτέρῳ ὁμοίως τῆς λέξεως «πορθμὸς» ποιεῖται χρῆσιν προκειμένου περὶ τῶν περὶ τὴν Ψυττάλειαν στενῶν, λέγων² «Αἰγινῆται ὑποστάντες ἐν τῷ πορθμῷ» (κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς τροπῆς).

19. Ἡ μέχρι Μουνιχίας κατοχὴ τῆς θαλάσσης διὰ πλοίων, ἥτις γενικῶς παρουσιάζεται δυσεξήγητος, σκοπὸν εἶχε, καθ' ἡμᾶς, τὴν διατήρησιν τῆς ἐπαφῆς μετὰ τοῦ ἐν Φαλήρῳ καὶ Ἀττικῇ γενικοῦ ἀρχηγείου ἐκ τῆς πληθύος τῶν πλοίων ἐπιτρεπομένη, φανερώς δὲ ὑπονοεῖ ὅτι τοιαύτη ἐπαφὴ δὲν ἠδύνατο νὰ τηρηθῇ διὰ τῶν ἐνδιαμέσων ἀττικῶν ἀκτῶν τῆς πειραϊκῆς χερσονήσου καὶ τῶν ἐναντι τῆς Σαλαμίνας. Ἐντεῦθεν δύναται τις νὰ συμπεράνῃ ὅτι ὁ περσικὸς στόλος ἐν τῇ πρὸς ἀποκλεισμόν διατάξει αὐτοῦ ἐτηρεῖτο μακρὰν τῶν ἀκτῶν γενικῶς καὶ ἐπομένως δὲν θὰ εἶχεν εἰσελθεῖ εἰς τὸ στενόν, ὁπόθεν τὴν ἐν λόγῳ ἐπαφὴν ἠδύνατο κάλλιον νὰ διατηρῇ διὰ ξηρᾶς³.

¹ Ἐν σχέσει πρὸς τὸ κείμενον τοῦ Αἰσχύλου τὸ «πάννυχτοι δὲ διάπλοον καθίστασαν» (Πέρσ. 385) δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἐννοεῖν τὸν νυκτερινὸν εἰσπλουν, διότι τὸ «διάπλους» δὲν σημαίνει μέσῳ στενῶν πλοῦν, ἀλλὰ διάνυσιν ἀπὸ τόπου εἰς τόπον θαλασπίου ἀποστήματος.

² VIII 91. Καὶ ὁ du Sein ὁμοίως παραδέχεται (Hist. de la Marine vol. 1 p. 110). — ³ Ἡ ὑπόθεσις τοῦ Bauer ὅτι τὰ περσικὰ πλοῖα εἶχον ἀγκυροβολήσῃ ἐν καιρῷ νυκτὸς πιθανῶς δὲ καὶ ἀνελκυσθῇ εἰς τὴν ξηρὰν κατὰ μῆκος τῶν μετὰ τὴν Μουνιχίαν ἀναπεπταμένων ἀττικῶν ἀκτῶν, ἀναμενομένου μάλιστα τοῦ ἐχθροῦ, φαίνεται ἀσταθής, ἀντικειμένη καὶ πρὸς τὸν Grote.

20. Σχετικῶς πρὸς τὸ κείμενον τοῦ Ἡροδότου παρατηρητέον ὅτι ἡ λέξις «τεταγμένοι» φέρεται ἀναφορικῶς πρὸς δοθείσας ἐκ τῶν προτέρων ὑπὸ τοῦ Ξέρξου διαταγὰς, αἵτινες ἐπιτακτικώτερον διατυποῦνται παρ' Αἰσχύλῳ, ἐνθα τὸ «τάξαι» πιθανῶς νὰ παρήγαγε τὸ «τεταγμένοι», ὅπερ συμβιβάζεται πρὸς τὴν ὑπόθεσιν τοῦ τε Sihler καὶ τοῦ Bauer. Μνηστέον ἐπίσης ὅτι τῆς λέξεως «ἀνῆγον» ποιεῖται ὁ Ἡρόδοτος χρῆσιν ἀντὶ τοῦ «ἀνέπτυξαν», δηλαδὴ εἰς τὸν ἐν Φαλήρῳ ἡγκυροβολημένον στόλον ἔδωκαν κίνησιν κυκλωτικὴν ἀναπτύξεως (§ 28), ὡς ἐπίσης ὅτι «τὸ ἀπ' ἐσπέρης κέρας» ἀναφέρεται εἰς τὸν ἐν Φαλήρῳ ἡγκυροβολημένον στόλον πρὸ τῆς κινητοποιήσεως αὐτοῦ καὶ οὐχὶ εἰς τὸν μετέωρον κατόπιν γενόμενον καὶ πρὸς ἀποκλεισμὸν διατεταγμένον περσικὸν στόλον, ὡς ἰσχυρίζεται ὁ Bauer¹.

21. Διὰ τῶν μέτρων τούτων ὁ Ξέρξης εἶχε τελείως πολιορκήσῃ τοὺς Ἕλληνας² κατὰ μὲν ξηρὰν διὰ τῶν ἐν τῇ ἀπέναντι ἀκτῇ ἐστρατοπεδευμένων πεζικῶν δυνάμεων, κατὰ θάλασσαν δὲ διὰ τοῦ παρὰ τὰς ἐξόδους φρουροῦντος στόλου του, τὸν ὁποῖον ὁ ναύαρχος Jurien de la Gravière³ θεωρεῖ ἡγκυροβολημένον παραδόξως παρὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τῆς νήσου κατὰ τὴν νύκτα, ἀφοῦ ὀλίγα μόνον μέρη τοῦ βυθοῦ παρὰ τὴν ἀκτὴν ταύτην παρέχουσιν ἡγκυροβόλιον⁴ καὶ τοῦτο ἀνεπαρκές δι' ὑπερεξακοσίας τριήρεις, ὁ δὲ λοιπὸς παρ' αὐτὴν χώρος, ὑπὲρ τὰς 30 ὀργυιάς ἔχων βάθος, παρέχει ἡγκυροβόλιον πάντῃ ἀκατάλληλον. Βεβαιότατον λοιπὸν εἶναι, ὡς παραδέχεται καὶ ὁ Grote⁵, ὅτι ὁ περσικὸς στόλος διῆλθε τὴν νύκτα φρουρῶν παρὰ τὰ στόμια, μένων, ὡς κοινῶς λέγουσιν, εἰς τὰ κουπιά.

Ἀνέμενον δὲ οἱ Πέρσαι,

καὶ νύξ ἐχώρει κ' οὐ μάλ' Ἑλλήνων στρατὸς⁶
κρυφαῖον ἔκπλουν οὐδαμοῦ καθίστατο,

λέγει ὁ Αἰσχύλος. Οἱ ἀποκλείσται δηλαδὴ τῶν στενῶν οὐδαμόθεν, καίτοι ἡ νύξ παρήρχετο, ἔβλεπον τοὺς Ἕλληνας ἀποδιδράσκοντας.

¹ Jahresh. des österreich. Arch. Inst., Band IV, 1901.

² Ὁρθῶς λίαν παρατηρεῖ τοῦτο ὁ κ. Ζάμπας (Ἡ ἐν Σαλαμίνι ναυμαχία — Παρνασσὸς τόμ. 5' 1893, σελ. 757). — ³ Ἐνθ. ἀν. — ⁴ Admiralty charts - Salamis Strait. 894. Ὁ Κούρτιος (Ἑλλ. Ἱστ. Μετάφρ. Λάμπρου, τόμ. Β', σελ. 319) φαίνεται μὴ ἔχων τελείαν γνῶσιν τῆς ἀκτῆς ὑπὸ ὑδρογραφικὴν ἔποψιν. — ⁵ Hist. of Greece vol. IV p. 479 — ⁶ Αἰσχ. Πέρσ. 387.

22. Ἡ εἰδήσις τέλος ἦν παρέχει ἡμῖν ὁ Διόδωρος¹ περὶ τῆς ἀποστολῆς τῆς αἰγυπτιακῆς μοίρας ἐκ διακοσίων πλοίων, ἣτις ἠρίστευσεν ἐν Ἀρτεμισίῳ, πρὸς τὸν μεγαρικὸν πορθμὸν, φαίνεται τελείως πρὸς τὴν τακτικὴν τοῦ Ξέρξου συμβιβάζομένη τοῦ ἀποκλείειν καὶ καταλαμβάνειν τὰ νῶτα τοῦ ἐχθροῦ². Ἡ τοιαύτη δὲ κίνησις, περὶ ἧς οὐδαμῶς σιωπᾷ, ὥς πολλοὶ υπέλαβον, ὁ Ἡρόδοτος (§ 18), καὶ ἣτις φαίνεται ὅτι ἀπετέλει ἐν τῶν σπουδαιοτάτων κεφαλαίων τῆς πτωχῆς τακτικῆς τοῦ Ξέρξου, ἐφηρμύσθη ὑπ' αὐτοῦ καὶ ἐν Ἀρτεμισίῳ, ὁπότε πάλιν τὸν αὐτὸν ἀριθμὸν πλοίων εἶχεν ἀποστέλλει πρὸς ἀποκλεισμόν τῶν Ἑλλήνων ἐξ Εὐρίπου.

Ἐπειδὴ δὲ ὅτε Ἡρόδοτος³ καὶ ὁ Λίσχύλος⁴ φέρουσι τοὺς Αἰγυπτίους ἐν τοῖς ἀποτελέσμασι μᾶλλον τῆς μάχης οὐχὶ δὲ καὶ ἐν τῇ περιγραφῇ αὐτῆς, πιθανὸν τὴν πρῶαν ἀνακληθέντες οἱ Αἰγύπτιοι ἐκ τοῦ πορθμοῦ ὃν ἐφύλαττον νὰ ἐβράδυναν νὰ λάβωσι μέρος εἰς τὴν μάχην, ταχθέντες ἐπ' οὐράς καὶ μὴ λαβόντες ἐνεργότερον εἰς αὐτὴν μέρος, δι' ὅπερ καὶ φέρονται παρ' Ἡροδότῳ κακιζόμενοι.

Τὴν ἀποστολὴν τῆς μοίρας ταύτης παραδέχονται ὁ Leake⁵, ὁ Grundy⁶ κλπ.

B'

ΠΑΡΑΤΑΞΙΣ ΤΩΝ ΑΝΤΙΠΑΛΩΝ ΣΤΟΛΩΝ

III

Διάφοροι περὶ τῆς παρατάξεως δοξασίαι.

23. Ἀπὸ τοῦ σημείου τούτου ἄρχεται περίοδος μεγάλων ἀμφιβολιῶν, εἰς ἃς παρέχουσιν ἀφορμὴν αὐτὰ τὰ ἀρχαῖα κείμενα περὶ τῆς παρατάξεως τῶν δύο στόλων. Ὁ μὲν Ἡρόδοτος⁷ λέγει· «Κατὰ μὲν δὴ Ἀθηναίους

¹ XI 17. — ² Τὴν ἀποστολὴν ταύτην ὁ Jurien de la Gravière ἐνθ. ἀν. εὐρίσκει ἐπισφαλῆ· ὁ Grote (History of Greece, vol. IV p. 176, note) φρονεῖ ὅτι διὰ τῆς κατὰ μῆκος τῶν ἀττικῶν ἀκτῶν ἀναπτύξεως (§ 24) τοῦ δεξιοῦ τῶν Φοινίκων πρὸς κύκλωσιν ἐξ Ἐλευσίνος ὁ Ἡρόδοτος ὑποθέτει τοὺς Ἕλληνας καλῶς ἀποκεκλεισμένους. — ³ VIII 100. — ⁴ Πέρσ. 311.

⁵ The demi of Attica vol. II p. 250. — ⁶ Ἐνθ. ἀν. vol. XVII 489 p. 233. — ⁷ Ἡρόδ. VIII 85.

ἐτετάχατο Φοίνικες· (οὔτοι γὰρ εἶχον τὸ πρὸς Ἐλευσῖνός τε καὶ ἐσπέρας κέρας)· κατὰ δὲ Λακεδαιμονίους Ἴωνες· οὔτοι δ' εἶχον τὸ πρὸς τὴν ἡῶ τε καὶ τὸν Πειραιᾶ». Ὁ δὲ Διόδωρος¹· «τὸ μὲν εὐώνυμον κέρας ἐπέειχον Ἀθηναῖοι καὶ Λακεδαιμόνιοι πρὸς τὸ τῶν Φοινίκων ναυτικὸν ἀντιταχθῆσόμενοι Αἰγινῆται δὲ καὶ Μεγαρεῖς τὸ δεξιὸν κέρας ἀνεπλήρουν» καὶ περαιτέρω «οἱ μὲν οὖν τοῦτον τὸν τρόπον συνταχθέντες ἐξέπλευσαν καὶ τὸν πόρον μεταξὺ Σαλαμῖνος καὶ Ἡρακλείου κατεῖχον», ἐνῷ ὁ Αἰσχύλος οὐδεμίαν δίδει παράταξιν.

Τὰ δύο πρωτεύοντα ἐπομένως κείμενα φαίνονται οὐσιωδῶς ἐκ πρώτης ὄψεως ἀντικείμενα. Ἐντεῦθεν ἄλλοι μὲν κακῶς τὸν Ἡρόδοτον ἐρμηνεύσαντες καὶ ἐπ' αὐτοῦ μόνου στηριχθέντες, προεξάρχοντος τοῦ Grote², παρεδέχθησαν τὴν περσικὴν παράταξιν ἐπὶ τῆς ἀττικῆς ἀκτῆς ἐρείδουσιν τὰ νῶτα, ἔχουσιν τὸ μέτωπον πρὸς νότον ἀποβλέπον, καὶ τοὺς μὲν Φοίνικας εἰς τὸ κέρας τὸ πρὸς Ἐλευσίνα καὶ δυσμᾶς, ὅπως ἀντιμετωπίσωσι τοὺς Ἀθηναίους, τοὺς δὲ Ἴωνας εἰς τὸ πρὸς Πειραιᾶ καὶ ἀνατολᾶς, ὅπως ἀντιμετωπίσωσι τοὺς Λακεδαιμονίους. Τὴν τοιαύτην παράταξιν παραδέχονται διήκουσαν ἄλλοι μὲν μέχρι τῆς νησίδος τοῦ Ἀγ. Γεωργίου, ἄλλοι δὲ ὑπὲρ τὴν Λέρον. Οὗτοι σχεδὸν καθ' ὁλοκληρίαν ἀπορρίπτουσι τὴν πληροφορίαν τοῦ Διοδώρου³.

Ἄλλοι πάλιν τὸν Διόδωρον ἐγκολπωθέντες προεξάρχοντος τοῦ καθηγητοῦ Loescheke⁴ καὶ τὸν Ἡρόδοτον ἐλέγχοντες παρεδέχθησαν τὴν

¹ Διόδ. XI 13. — ² Grote ἐνθ. ἀν. vol. IV p. 480. Τὴν αὐτὴν γνώμην περὶ τῆς παρατάξεως τῶν στόλων ἔχουσιν ἐπίσης ὁ Busolt (Griech. Gesch. I 177), ὁ Cox (Hist. of Greece vol. I p. 538), ὁ Hauvette (Hérod. historien des guerres médiques p. 415), ὁ Curtius (Ἑλλ. Ἱστορ. Μετάφρ. Λάμπρου Β' σ. 395), ὁ Leake (The demi of Attica vol. II p. 259) κλπ., ὡς ἐπίσης καὶ οἱ ἡμέτεροι Λάμπρος, Παπαρρηγόπουλος, Ῥάδος κλπ. Σημειωτέον ὅτι ἡ παραδοχὴ τῆς τοιαύτης παρατάξεως ἐξ ἀνάγκης παρήγαγε τὴν ὑπόθεσιν τοῦ νυκτερινοῦ εἴσπλου (§ 13 καὶ ἐφεξῆς).

³ Τινὲς μάλιστα ἰσχυρίζονται ὅτι ἀμφότεραι αἱ παρατάξεις συμπίπτουσι. Τοῦτο, ἐκτὸς τῶν λόγων ὅτι εἶχε καὶ ὁ Ἡρόδοτος τὰ αὐτὰ τοπικὰ σημεῖα (Ἡράκλειον καὶ Σαλαμῖνα) ὅπως ὀρίσῃ τὴν παράταξιν του καὶ δὲν εἶχεν ἀνάγκην νὰ ἀνατρέξῃ εἰς κοσμογραφικοὺς ὁρισμοὺς (§ 26), διὰ πολλοὺς λόγους εἶναι ἀνακριθεὶς (Loescheke, Sihler κλπ.).

⁴ Loescheke (Ephoros - Studien - Die Schlacht bei Salamis - Jahrb. f. cl. Phil. 1877 σελ. 26). Ὁμοίαν δὲ γνώμην ἔχουσι καὶ ὁ Beloch (Griech. Gesch. 1893, S. 376), ὁ Du Sein (Histoire de la Marine vol. I p. 112).

ὅλην ἐλληνικὴν παράταξιν τῶν Αἰγινήτων καὶ Μεγαρέων κατεχόντων τὸ δεξιὸν ἀποβλέπουσαν πρὸς νότον καὶ ἀπὸ Κυνοσούρας εἰς τὸν λιμένα τῶν Φωρῶν διήκουσαν, τῶν Περσῶν ἔξω τοῦ στομίου παραταχθέντων, οὕτως ὥστε ἡ Ψυττάλεια μεταξὺ τῶν δύο παρατάξεων νὰ εὕρεθῃ¹.

Μέσσην ὁδὸν ἀκολουθῶν ὁ Goodwin² ἐπεχείρησε τὸν συνδυασμὸν τῶν δύο κειμένων παραδεχθεὶς τὴν ἐλληνικὴν παράταξιν διήκουσαν ἀπὸ τῆς παρὰ τὸ σημερινὸν Ἀμπελάκι ἄκρας τῆς Σαλαμῖνος πρὸ τὸ λεγόμενον Πέραμα, κατὰ τὴν μάχην δὲ μεταβληθεῖσαν ὀλίγον ἔνεκα τῆς προελάσεως ὁλοκλήρου μὲν τῆς παρατάξεως, ἰδίᾳ δὲ τοῦ δεξιοῦ αὐτῆς πρὸς τὴν Κυνοσούραν. Ἡ παράταξις ὁμῶς αὕτη θέλει τὸ Ἡράκλειον παρὰ τὸ σημερινὸν Πέραμα, ὅπερ ἀνακριβές (§ 5), καὶ δίδει ἀνάπτυξιν εἰς τὴν ἐλληνικὴν παράταξιν οὐχὶ μείζονα τῶν 1600 μέτρων, ἥτοι ἀνεπαρκῆ (§ 10), διήκουσαν δὲ ἀπὸ βορρᾶ εἰς νότον, ἐνῶ ὁ Ἡρόδοτος ἀναφέρει ταύτην ἀπὸ ἐσπέρας πρὸς ἡῶ (§ 27). Ἐπὶ τῷ αὐτῷ σκοπῷ ὁ Dunker³ παρεδέχθη τὸν περσικὸν στόλον περιβαλόντα ἐξωτερικῶς κύκλῳ τὴν Σαλαμῖνα καὶ διὰ τοῦ Μεγαρικοῦ πορθμοῦ εἰσπλεύσαντα καὶ παραταχθέντα ἡγουμένων τῶν Φοινίκων κατὰ μῆκος τῶν ἀττικῶν ἀκτῶν, ὑπόθεσιν ὅλως ἀπίθανον.

Ὁ Jurien de la Gravière⁴ τέλος καὶ ὁ Thirlwall⁵ φαίνονται ἀπέχοντες νὰ ὀρίσωσι τὸ πεδίου τῆς μάχης ἀκριβῶς, ἀφήνουσι δὲ μόνον νὰ ὑπονοηθῇ ἡμερινὸς εἰσπλους, ἐνῶ ὁ Breitung⁶ παραδέχεται πρῶτον τὴν πρὸς τὸ Ἡράκλειον παράταξιν λαβόντας τοὺς Ἕλληνας καὶ κατόπιν ὡς διὰ στρατηγήματος ἀνακρουσθέντας καὶ ἐλκύσαντας τοὺς

¹ Κατὰ τῆς ὑποθέσεως ταύτης δοριμέως ἀντεπεξῆλθον ὁ Sihler (The battle of Salamis - Trans. of the Amer. Phil. Assoc. 1877. p. 419), ἰδίᾳ δὲ ὁ Busolt (Rhein. Mus. f. Phil. 1883. s. 629), κυρίως διότι ἀναγκάζεται ὁ Loescheke νὰ γράφῃ Σαλαμῖνος ἀντὶ Ἐλευσίνας ἐν Ἡροδ. VIII 85 καὶ διὰ τὴν ἐσφαλμένην ἐπωνυμίαν τῶν κεράτων, εἰς ἣν κατ' ἀνάγκην ἄγει ἡ ὑπόθεσις τοῦ Loescheke ἔνεκα τῆς κακῆς ἐρμηνείας τοῦ μνησθέντος ἐδαφίου τοῦ Ἡροδότου (§ 23).

² Goodwin - The battle of Salamis (Papers of the Am. School of Clas. Studies at Athens vol. I p. 239). Τὴν γνώμην τοῦ Goodwin ἡσπάζεσθαι ἐσχάτως καὶ ὁ Grundy (The account of Salamis in Herodotus - Journ. of Hellen. Studies 1897 XVIII p. 230).

³ Gesch. des Alt. IV 793. — ⁴ Ἐ.θ. ἀν. vol. I p. 59.

⁵ A history of Greece vol. II p. 303 καὶ 307.

⁶ Zur Schlacht bei Salamis - Neue Jahrb. CXXIX 1884. 859.

Πέρσας εἰς τὸ στενόν, ἔνθα διὰ τὴν δυσχέρειαν περὶ τὸν χειρισμὸν ἕνεκα τοῦ πλήθους τῶν πλοίων συνέτριψαν αὐτούς.

24. Τινὲς ἤλεγξαν ὡς ἀνακριθεὶς τὸ ἐν ἢ τὸ ἕτερον τῶν κειμένων· ὁ Busolt¹ διαψεύδει τὸν Διόδωρον καὶ ὁ Loescheke² τὸν Ἡρόδοτον. Ἡ διάψευσις ὁμῶς τῆς ἐτέρας τῶν δύο ἱστορικῶν πηγῶν, ὅσον καὶ ἂν εἶναι εὐκόλος, φαίνεται εἰς ἡμᾶς τοῦλάχιστον πρᾶξις αὐτόχρημα τολμηρά.

Ἡμεῖς ἀμφότερα τὰ κείμενα ταῦτα θεωροῦμεν ἐξ ἴσου ἀξιόπιστα καὶ ἀκριβῆ μετὰ μόνης τῆς διαφορᾶς ὅτι ἐκάτερον τούτων θεωροῦμεν ἀναφερόμενον εἰς διάφορον χρονικὸν σημεῖον τῆς προόδου τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων. Θέλομεν δὲ δείξει ὅτι ἡ μὲν τάξις τοῦ Ἡροδότου δὲν εἶναι εἰμὴ τάξις ἀγκυροβολίας, ἐνῶ ἡ τάξις τοῦ Διοδώρου ἀφορᾷ εἰς τὴν μάχην, συνδεομένη μετὰ τῆς πρώτης διὰ τῆς κινήσεως τῶν στόλων, ἣν παρέχει ἡμῖν ὁ Αἰσχύλος.

IV

Α' Περίοδος. — Παράταξις Ἡροδότου. — Τάξις ἀγκυροβολίας καὶ ἀπάρσεως (πρὸ τῆς μάχης).

25. Τὸ ἐδάριον ὅπερ δίδει τὴν παράταξιν καθ' Ἡρόδοτον, θεωροῦμεν ἄξιον ἰδιαιτέρως ὁλως μελέτης· ἔχει δὲ τοῦτο ὡς ἐξῆς: «κατὰ μὲν δὴ Ἀθηναίους ἐτετάχατο Φοίνικες (οὔτοι γὰρ εἶχον τὸ πρὸς Ἐλευσῖνός τε καὶ ἐσπέρας κέρας)· κατὰ δὲ Λακεδαιμονίους Ἴωνες· οὔτοι δ' εἶχον τὸ πρὸς τὴν ἡῶ τε καὶ τὸν Πειραιᾶ».

Ἐν πρώτοις παρατηρητέον ὅτι, ἐνῶ ὁ Ἡρόδοτος τὴν ἐπωνυμίαν τῶν κεράτων τῆς παρατάξεώς του ἀποδίδει εἰς τοὺς Ἕλληνας, οἱ θιασῶται τῆς κατὰ μῆκος τῶν στενῶν ἀντιπαρατάξεως τῶν στόλων τὸναντίον ἐν τῇ ἀνωτέρῳ ἐδαφίῳ θεωροῦσιν ἀποδιδομένην εἰς τοὺς Πέρσας, δηλαδὴ διὰ τοῦ «οὔτοι» ἐννοοῦσι τοὺς Φοίνικας καὶ Ἴωνας, τὸ δὲ «γὰρ» θεωροῦσιν ἐπεξηγηματικόν, ἐρμηνεύοντες αὐτὸ διὰ τοῦ δηλαδὴ³.

Ἄς ἐπιτραπῇ ὁμῶς ἡμῖν τὴν τοιαύτην ἀπόδοσιν τῆς παρατάξεως νὰ θεωρήσωμεν ἐσφαλμένην. Ἡ ἀπὸ Ἐλευσίνος καὶ ἐσπέρας πρὸς ἡῶ καὶ

¹ Rhein. Mus. 1883. 629.

² Eph. - Stud. - Jahrb. f. cl. Phil. 1877. 30.

³ Διὰ τῆς τοιαύτης ἀποδογῆς ἄγεται ὁ Ἡρόδ. πρὸς τὸν Διόδ. (Busolt-Rhein. Museum 1883. 628), ἀλλ' ἡ ὅλη παράταξις δὲν ἀνάγεται ἀπὸ Ἡρακλείου εἰς Σαλαμίνα.

Πειραιᾷ παράταξις τοῦ Ἡροδότου δὲν ἀναφέρεται εἰμὴ μόνον εἰς τοὺς Ἕλληνας, οὐχὶ δὲ εἰς τοὺς Πέρσας, ὡς γενικῶς πιστεύεται. Αἱ λέξεις «οὗτοι γάρ», τοῦ γὰρ ὄντος αἰτιολογικοῦ καὶ οὐχὶ ἐπεξηγηματικοῦ, δέον νὰ ἀποδοθῶσιν εἰς τοὺς Ἀθηναίους καὶ τοὺς Λακεδαιμονίους, οὐχὶ δὲ εἰς τοὺς Φοίνικας καὶ τοὺς Ἴωνας. Δέον δηλαδὴ τὸ ἀνωτέρω χωρίον νὰ ἐρμηνευθῇ ὡς ἐξῆς: Πρὸς ἀντιμετώπισιν τῶν Ἀθηναίων ὠρίσθησαν οἱ Φοίνικες, διότι οὗτοι, δηλαδὴ οἱ Ἀθηναῖοι, κατεῖχον τὸ κέρας τῆς ἑλλη- νικῆς παρατάξεως τὸ πρὸς τὴν δύσιν καὶ τὴν Ἐλευσίνα· πρὸς ἀντιμε- τώπισιν δὲ τῶν Λακεδαιμονίων οἱ Ἴωνες, διότι οὗτοι, δηλαδὴ οἱ Λακε- δαιμόνιοι, κατεῖχον τὸ κέρας τὸ πρὸς τὸν Πειραιᾶ καὶ τὴν ἀνατολήν.

Διὰ τῆς τοιαύτης ἡμῶν ἐρμηνείας τοῦ ἐν λόγῳ ἔδαφίου ἢ ἀπὸ ἧους εἰς ἐσπέραν καὶ λοιπὰ παράταξις τοῦ Ἡροδότου ἀνάγεται πρὸ τῆς μάχης καὶ ἀναφέρεται εἰς μόνους τοὺς Ἕλληνας, οἵτινες οὕτως ἀποχω- ρίζονται τελείως τῶν Περσῶν. Διὰ τοῦ ἔδαφίου τούτου παραδεχόμεθα ὅτι οἱ Ἕλληνες θεωροῦνται πολὺ πρὸ τῆς μάχης, ἐνῶ ἀκόμη ἦσαν ἡγυροβολημένοι, ταυτοχρόνως δὲ θεωρεῖται καὶ προδιάταξις τις τῶν Περσῶν, εὕρισκομένων ἀκόμη εἰς τὰς θέσεις τοῦ ἀποκλεισμοῦ ἐκτὸς τοῦ στομίου καὶ μὴ εἰσπλευσάντων εἰσέτι, πρὸς συγκρότησιν τοῦ στόλου των διὰ τὴν μελετωμένην ἐπίθεσιν.

Καὶ ὅσον μὲν ἀφορᾷ εἰς τοὺς Πέρσας, ὁ Ἡρόδοτος διὰ τοῦ ἐν λόγῳ ἔδαφίου 85 θεωρεῖ προδιάταξιν τοῦ στόλου αὐτῶν πρὸς εἰσπλουν, προσδιορισμὸν ἐκ τῶν προτέρων τίνες ἐξ αὐτῶν κατὰ τίνων θὰ ἐπιτε- θῶσιν ἐκ τῶν Ἑλλήνων. Πράγματι δὲ οὗτος διὰ τοῦ «τάσσεσθαι» τοῦτο ἐννοεῖ, ὡς φαίνεται καὶ ἐκ τῆς χρήσεως τοῦ «τεταγμένοι» ἐν ἔδαφ. 76, προκειμένου περὶ τῶν ἀποκλειστικῶν μέτρων, ἅτινα ἐλάβανον οἱ Πέρ- σαι κατὰ τῶν Ἑλλήνων (§ 20), χωρὶς νὰ συσχετίζῃ τὰς προδιατάξεις, ἃς ἐκφράζει διὰ τοῦ «τάσσεσθαι», πρὸς τὴν πραγματοποίησιν τοῦ σκοποῦ ὃν ἐπιδιώκουσιν, ὡς φαίνεται καὶ ἐκ τοῦ «ἀπέπεμπον τῶν νεῶν τὰς ταχθείσας»¹, προκειμένου περὶ τῶν πλοίων, ἅτινα ἐστάλησαν πρὸ τῆς ναυμαχίας ἐπ' Ἀρτεμισίῳ πρὸς κύκλωσιν τῶν Ἑλλήνων ἐξ Εὐρίπου, ἥτις ὁμῶς δὲν ἐπραγματοποιήθη τῆς τρικυμίας καταστρεψάσης τὴν ἀποσταλεῖσαν μοῖραν.

Ἡ ἐκ τῶν προτέρων καθόρισις ἢ μᾶλλον προδιάταξις ἀναλόγως τῆς μαχιμότητος τῶν διαφόρων τμημάτων τῆς ἐχθρικῆς παρατάξεως, οὐ

¹ Ἡρόδ. VIII 7. Ὁμοίως VIII 13.

μόνον παρὰ Διοδώρῳ καὶ γενικῶς θεωρεῖται ἀναγκαία, ἀλλὰ καὶ παρ' Ἡροδότῳ τὰ μάλιστα σπουδαία. Οὕτως ἐν τῇ παρ' Ἡροδότῳ περιγραφῇ τῶν προκαταρκτικῶν τῆς ἐν Πλαταιαῖς μάχης βλέπει τις, μετὰ πόσης προνοίας¹ τάσσει ὁ Μαρδόνιος τοὺς πολυαριθμοτέρους Πέρσας ἐναντίον τῶν Λακεδαιμονίων ὡς ισχυροτέρων, μετὰ πόσης δὲ ἐπιμονῆς ὁ μὲν Μαρδόνιος ἤθελεν εἰς τοὺς Λακεδαιμονίους νὰ ἀντιπαρατάξῃ τοὺς ἰδίᾳ Πέρσας², ὁ δὲ Πausanίας διὰ παντὸς τρόπου ἐπεδίωκε τὴν κατ' αὐτῶν ἀντιπαρατάξιν τῶν Ἀθηναίων, οἵτινες εἶχον πείραν τοῦ τρόπου καθ' ὃν μάχονται οὗτοι ἐκ τῆς ἐν Μαραθῶνι μάχης. Καὶ τὰς διαφόρους ταύτας ἀντιπαρατάξεις διὰ τοῦ «τάσσεσθαι» ἐκφράζει ὁ Ἡρόδοτος πολὺ πρὸ τῆς μάχης.

Ὡστε τοιαύτην προδιάταξιν ἐκ μέρους τῶν Περσῶν θεωρεῖ ὁ Ἡρόδοτος ἐν τῷ εἰρημένῳ ἐδαφίῳ 85, χωρὶς νὰ συσχετίζῃ αὐτὴν ποσῶς πρὸς τὴν στιγμὴν τῆς μάχης, ὡς ἐν Πλαταιαῖς. Ἦτο δὲ δυνατὴ ἢ ἐκ μέρους τῶν Περσῶν τοιαύτη προδιάταξις, διότι οὗτοι κάτοχοι τῆς ἀπέναντι ἀπτικῆς ἀκτῆς ἔβλεπον πάσας τὰς θέσεις τῶν Ἑλλήνων καὶ συμφώνως πρὸς ταύτας προδιέταξαν τὸν στόλον των ἀναλόγως τῆς μαχιμότητος τῶν ἐλληνικῶν τμημάτων, πρὸς ἐπίθεσιν διὰ τὸν ἐπικείμενον εἰσπλουν.

26. Ἦσαν δὲ αἱ θέσεις αὗται τῶν Ἑλλήνων οὐχὶ αἱ θέσεις αὐτῶν κατὰ τὴν μάχην, ἀλλ' ἐκεῖναι καθ' ἃς ἐρησύχαζον ἡγκυροβολημένοι ἐν Σαλαμῖνι, εἰς τὰς ὁποίας ἀφορᾷ τὸ χωρίον τοῦτο. Ἀληθῶς δὲ δι' ὅλων τῶν παρατάξεων πρὸς μάχην ἃς ὁ Ἡρόδοτος δίδει διὰ τοῦ «τάσσεσθαι», θεωρεῖ πάντοτε τάξεις ἐν στάσει, ἀναφερομένας δὲ εἰς χρόνον πολὺ προγενέστερον τῆς μάχης. Οὕτω διὰ τὴν παράταξιν τοῦ Μαρδονίου ἐν Πλαταιαῖς λέγει· «Ὡς δὲ ἄρα πάντες οἱ ἐτετάχατο»³, καίτοι ἡ παράταξις αὕτη ἐγένετο ἡμέρας πολλὰς πρὸ τῆς μάχης, μετεβλήθη δὲ κατόπιν. Προκειμένου ὁμως νὰ δηλώσῃ παράταξιν διὰ τὴν στιγμὴν τῆς μάχης ὡς ἐν Μαραθῶνι, συνοδεύει ταύτην διὰ τοῦ «ὥς συμβαλέοντες»⁴. Ὅσακις δὲ θέλει νὰ θέσῃ παράταξιν στόλου ἡγκυροβολημένου, ἀξιοπαρατήρητον εἶναι ὅτι ἀκριβῶς τοῦ «τάσσεσθαι» καὶ τῶν αὐτῶν προσδιορισμῶν τῶν σχετικῶν πρὸς τὰ σημεῖα τοῦ ὀρίζοντος «ἀπ' ἐσπέρης» καὶ «πρὸς ἡῶ» ποιεῖται χρῆσιν. Οὕτω προκειμένου περὶ τοῦ ἐν Λάδῃ ἰωνικοῦ στόλου καὶ τῆς παρατάξεως ἣν εἶχεν οὗτος ἡγκυροβολημένος⁵, τῶν αὐτῶν

¹ Αὐτόθι IV 31. — ² Αὐτόθι IX 46. — ³ IX 33. — ⁴ Ἡρόδ. VI 111. —

⁵ Ἡρόδ. VI 8.

ποιεῖται χρῆσιν ὀρισμῶν ¹ «ἀπ' ἐσπέρης» καὶ «πρὸς ἡῶν» τῶν κεράτων, ὡς ἐπίσης καὶ τοῦ ῥήματος τάσσεσθαι, λέγων· «ἐτάσσοντο δὲ ὧδε· τὸ μὲν πρὸς τὴν ἡῶ εἶχον κέρας τελευταῖοι δὲ ἐτάσσοντο ἔχοντες τὸ πρὸς τὴν ἐσπέραν κέρας», καίτοι ὁ στόλος ἐκεῖνος παρέμεινε ἐπὶ ἑπταήμερον ἀπρακτῶν καὶ ἀναγόμενος ἐν ἀρχῇ καθ' ἐκάστην χάριν γυμνασίων ὑπὸ Διονύσιον τὸν Φωκαέα, ναυτικὸν καὶ καταδρομέα ἄξιον λόγου.

Παρατηρητέον ἐπίσης ὅτι οὐδέποτε προκειμένου περὶ στόλου ναυμαχοῦντος καὶ ἐπομένως κινουμένου ὀρίζει τὴν παράταξιν κοσμογραφικῶς, ὡς π. χ. προκειμένου περὶ τῆς ἐπ' Ἀρτεμισίῳ ναυμαχίας ².

27. Τὴν τοιαύτην ἔλλειψιν προσδιορισμοῦ τῶν διευθύνσεων τῶν παρατάξεων πρὸς μάχην, τοῦναντίον δὲ τὴν ἀναγραφὴν τῶν τάξεων ἀγκυροβολίας εὐκόλως δύναται τις νὰ ἐννοήσῃ, ἀναλογιζόμενος ὅτι ἡ παράδοσις, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ὁποίας ἔγραψεν ὁ Ἡρόδοτος, εὐκολώτερον διασφῶζει τάξιν ἐν στάσει ἢ ἐλιγμὸν καὶ κίνησιν. Διότι ἡ διάσωσις ἐκ παραδόσεως κινήσεως ἢ ἐλιγμοῦ, ὅστις ὀλίγιστον μόνον χρόνον διήρκεσεν, ἀπαιτεῖ ὅπως πάντα τὰ πρόσωπα, δι' ὧν διέδραμεν ἡ παράδοσις μέχρι οὗ φθάσῃ εἰς γνῶσιν τοῦ ἱστορικοῦ, ὧσιν ἐφωδιασμένα διὰ παραστατικῆς δυνάμεως, ἀντιλήψεως ταχείας καὶ μνήμης εὐκόλως ἀποτυπούσης, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἀπαιτεῖ τελείαν γνῶσιν τῆς σχετικῆς τοπογραφίας καὶ εἰ δυνατόν ἐπιτόπιον ἀφήγησιν, προσόντα τουτέστιν ἅτινα σπανίως συναντᾷ τις καὶ ἐπὶ αὐτοπτῶν μαρτύρων ἔτι, οὐδέποτε δὲ σχεδὸν ἐπὶ πάντων τῶν ποικίλων ἀγωγῶν τῆς παραδόσεως. Τοῦναντίον ὅμως παράταξις τις ἐν στάσει, καθ' ἣν ἐπὶ ἡμέρας ὀλοκλήρους παρέμεινεν ὁ στόλος, ὡς ἡ τῆς ἀγκυροβολίας, εὐκόλως ἀποτυποῦται εἰς τὴν μνήμην τῶν διαφόρων ἀτόμων ἅτινα ἐχρησίμευσαν ὡς ὀρεῖς τῆς παραδόσεως.

Ἄλλως τε ἡ παράταξις τοῦ Ἡροδότου φέρεται σύμφωνος καὶ πρὸς τὴν τάξιν τῆς ἀγκυροβολίας τοῦ ἐλληνικοῦ στόλου, καθ' ἣν οἱ Ἀθηναῖοι τὸ ἐσώτερον, οἱ δὲ Λακεδαιμόνιοι τὸ ἐξώτερον πρὸς τὴν Κυνόσουραν κατέσχον τῆς ἐλληνικῆς παρατάξεως (§ 12) ³.

¹ Ἡρόδ. VIII 85. Weissenborn - Der Aufstand der Jonier.

² Ἡρόδ. VIII 10 καὶ 16.

³ Ὁ Bauer (Jahresh. des österr. Arch. Instit. in Wien, Band IV 1901), παραδεχόμενος τὸν ἐλληνικὸν στόλον ὀλοκλήρως ἡγκυροβολημένον ἐν τῷ νοτίῳ τῆς Πούντας ὁρμίσκῳ, τῷ ἐν τοῖς τεύχεσι τῆς ἀρχαίας Σαλαμίνας περιλαμβανομένῳ, σφάλλεται μεγάλως. Ὁ ὁρμίσκος ἐκεῖνος προωρισμένος νὰ

Ἐκ τῆς τοιαύτης ἐρμηνείας τοῦ ἐν λόγῳ ἐδαφίου παρίσταται ἡ ἀνάγκη τῆς ἀναφορᾶς αὐτοῦ εἰς ἕτερον σημεῖον τῆς διηγήσεως, πρὸ τῆς μάχης ἀναμφιβόλως, ἢ εἰς ἐκεῖνο εἰς ὃ εἶναι νῦν παρεμβεβλημένον.

Ἀληθῶς δὲ τὸ ἐδάφιον τοῦτο ὁλόκληρον φαίνεται ἀσυνδέτως παρεμβεβλημένον ἐν διακοπῇ τῆς σειρᾶς τῆς ὅλης διηγήσεως, ἐνῶ μᾶλλον ἐν ἀρχῇ ἦτο ἡ θέσις του, ὥσεί ὁ Ἡρόδοτος παρενέβαλε αὐτὸ ὡς πληροφορίαν κατόπιν ληφθεῖσαν, οἷαν πρὸς συμπλήρωσιν συνήθως σπεύδει τις νὰ καταχωρίσῃ, σφαλλόμενος ἐνίοτε εἰς τὴν ἀκριβοῇ ἐκλογὴν τῆς καταλλήλου πρὸς τοῦτο θέσεως, ἀφοῦ ἄλλως τε ἀξιωματικόν εἶναι τῆς

περιλαμβάνῃ μόνον τὰ πλοῖα τῶν Σαλαμινίων, καὶ ἀπὸ τῆς ξηρᾶς ἔτι ὁρώμενος φαίνεται ἀνεπαρκὴς δι' ὅλον τὸν ἐλληνικὸν στόλον. Ἐκτὸς ὅμως τούτου τὸ βορειοδυτ. μέρος τοῦ ὁρμίσκου τὸ ἀποβλέπον πρὸς τὸ ἱερὸν τοῦ Ἀγίου Ἰωάννου, εἶναι πλήρες βράχων ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν, ἐν καίρῳ ῥηχίας ἀποκαλυπτομένων, καὶ ἀβαθέστατον ὅπως παράσχη ἀγκυροβολίον ἢ ἐπιτρέψῃ τὴν δέσιν πρυμνησίων ἐπὶ τῆς ἀκτῆς ἢ τὴν ἀνέλκυσιν τῶν πλοίων ἐπ' αὐτῆς. Ἄλλως τε τοῦτο ἦτο ἡκιστα σύμφορον, ἀναμενομένου τοῦ ἐχθροῦ. Καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα δὲ φαίνεται ὅτι οἱ νεώσοικοι καὶ ἡ ὁρμῆσις τῶν πλοίων τῶν Σαλαμινίων ἐγένετο πρὸς τὸ νότιον μέρος τοῦ ὁρμίσκου, δυτικώτερον τῶν σφισσόμενων ἰχνῶν ἀρχαίων τειχῶν, ἀφοῦ πρὸς τὸ βορειοδυτικὸν τοῦτο ἀβαθὲς μέρος τοῦ ὅρμου τὰ ἰχνη τῶν τειχῶν φαίνονται πολὺ πλησίον τῇ ἀκτῇ, εἰς ἐνδειξιν ὅτι αὕτη ἦτο ἄχρηστος διὰ τὴν ὑπηρεσίαν τῶν πλοίων. Ἀποκλεισμένου λοιπὸν τοῦ μέρους τούτου τοῦ ὁρμίσκου, τοῦ ἐνὸς τετάρτου περίπου αὐτοῦ, δὲν ἀπομένει εἰμὴ μικρὰ ἑκτασις θαλάσσης πρὸς ἀγκυροβολίαν τῶν πλοίων, ἥτινα κατ' ἀνάγκην ὄφειλον νὰ εὕρισκωνται ἐπ' ἀγκύρας ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἀφοῦ μικρὸν μέρος τῆς ἀκτῆς παρέχει δέσιν πρυμνησίων, ἣτις ἀποκλείεται παρὰ τὸ βορειοδυτικὸν μέρος τοῦ ὁρμίσκου. Πλοῖον ὅμως μήκους περὶ τοὺς 100 πόδας τοῦλάχιστον, ὡς ἦσαν αἱ ἀρχαῖαι τριήρεις, ἡγκυροβολημένον εἰς 2—3 περίπου ὀργυῖας τοῦλάχιστον, ἀπαιτεῖ κύκλον τοῦλάχιστον 70 μέτρων διαμέτρου. Οὕτως ὅμως περιορισθέντος τοῦ χώρου, τὸ μὲν μήκος τῶν ἀκτῶν τῶν ἐπιτρεπουσῶν τὴν δέσιν πρυμνησίων δὲν ὑπερβαίνει τὰ 1500 μέτρα, ὅπερ ἐπιτρέπει τὴν πρυμνοδέτησιν αὐδέποτε πλειόνων τῶν 140 πλοίων ἐν μαθηματικῇ ἀκριθείᾳ ἀφισταμένων ἀλλήλων καὶ ἐπὶ τῇ ὑποθέσει ὅτι κατεῖχον 10,5 μέτρων διαμέτρου χώρον ἕκαστον. Ὁ δὲ λοιπὸς χώρος δὲν ἠδύνατο νὰ περιλάβῃ ἐπ' ἀγκύρας πλεονα τῶν 50 πλοίων. Ὡστε 190 μόνον πλοῖα ἠδύνατο νὰ περιλάβῃ ὁλόκληρος ὁ ὁρμίσκος ἡγκυροβολημένα, μετὰ μαθηματικῆς ἀκριθείας ἣτις, δυνάμεθα νὰ βεβαιώσωμεν, ἀποτελεῖ ὄνειρον ἐν τῇ κατὰ θάλασσαν πράξει. Ὡστε ὁλόκληρος ὁ στόλος ἀναμφιβόλως καὶ ἐκτὸς τοῦ ὁρμίσκου τούτου ἦτο ἡγκυροβολημένος. Καὶ αὕτη δὲ ἡ θέσις τοῦ Πολυανδρείου, δεικνυμένη καὶ σήμερον, ὅθεν «ἀναγόμενοι ἐκράτησαν» (Θουκ. Β' 92. 4), εὕρεται ἐκτὸς τοῦ ὁρμίσκου καὶ κατὰ τι πρὸς τὴν Κυνόσουραν.

μάχης γεγονότα αναφέρει μετὰ τὴν παράταξιν ταύτην, ἐγκατεσπαρμένα οὐχὶ κατὰ χρονολογικὴν τάξιν καὶ κατὰ τὴν σειρὰν τῆς διηγήσεως, ἀλλὰ ἀτάκτως, ὡς ἄλλως τε γενικῶς καὶ ὁ Grundy (§ 1) ἔχει ἤδη παρατηρήσει.

Ὅφειλε τις δὲ μᾶλλον νὰ παραδέχεται ὅτι ὁ Ἡρόδοτος, μὴ ὦν στρατιωτικὸς καὶ ἐκ παραδόσεων μετὰ πολλὰ ἔτη συγγράφων, δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀναφέρῃ εἰς κατάλληλον χρονικὸν σημεῖον τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων γεγονός τι ὅπερ διέσωσεν αὐτῷ ἡ παράδοσις, ἢ νὰ διαψεύδῃ τὴν ἐτέραν τῶν ἱστορικῶν πηγῶν, ὡς ἄλλοι ἐπραξάν.

Τέλος παρατηρητέον ὅτι, ἐνῶ ἡ καθόλου διήγησις παρ' Ἡροδότῳ οὐδαμοῦ φαίνεται στηριζομένη ἐπὶ τῆς τοιαύτης παρατάξεως καὶ μετ' αὐτῆς συμπλεκομένη, τὸναντίον φαίνεται εὐνοῶν οὗτος τὴν παράταξιν τοῦ Διοδώρου πρὸς μάχην (§ 32). Τὸ δὲ γεγονός τῆς συμπλοκῆς τῶν Ἀθηναίων πρὸς τοὺς Φοίνικας δὲν ἀναφέρεται εἰς τὴν παροῦσαν ἀλλ' εἰς ἄλλην στιγμὴν τῆς διηγήσεως (§ 39).

Ἀποκλεισθέντος ἄλλως τε ἀνωτέρω τοῦ νυκτερινοῦ εἰσπλου (§ 16), καθίσταται ὅλως ἀδύνατος ἡ σύγκρουσις τῶν στόλων, τῶν Ἑλλήνων ἐχόντων τὴν παράταξιν τοῦ Ἡροδότου¹. Διότι ὅπως συμβῇ τοῦτο, οἱ Πέρσαι ἂν μὲν πρὸ τοῦ λάβωσιν οἱ Ἕλληνες τὴν παράταξιν ταύτην εἶχον εἰσπλεύσει, βεβαίως δὲν θὰ ἐπέτρεπον τὴν ἐνώπιόν των συνάθροισιν καὶ τὴν παρασκευὴν καὶ ἄπαρσιν 350 περίπου πλοίων, ἐπιβίβασιν 75 περίπου χιλιάδων Ἑλλήνων, ἀλλὰ θὰ συνέβαιnen ὅτι κατόπιν ἐν Αἰγὸς Ποταμοῖς², ἀφοῦ ἄλλως τε κατὰ τὴν ἐπιβίβασιν τῶν Ἑλλήνων καὶ προπαρασκευὴν αὐτῶν ἦτο ἤδη ἡμέρα³. ἔαν δὲ ὑποτεθῇ ὅτι οἱ Ἕλληνες εἶχον ἤδη λάβει τὴν τάξιν τοῦ Ἡροδότου καὶ κατ' αὐτὴν ἀνέμενον τὸν εἰσπλουν τῶν Περσῶν, τότε βεβαίως δὲν θὰ εἶχον τὴν μακαριότητα νὰ ἀφήσωσι νὰ διέλθωσι πρὸ τῶν πρῶν των ὑπερεξακόσια τοῦλάχιστον

¹ Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἀναφέρονται οἱ Ἀθηναῖοι πρὸς τοὺς Φοίνικας συμπλεκόμενοι, ἀλλὰ τοῦτο συνέβη ἄφ' οὗ ἡ παράταξις τῶν Ἑλλήνων μετεβλήθη ὡς θέλομεν ἶδει (§ 30). Ἄλλως τε ἡ νησίς τοῦ ἁγ. Γεωργίου καὶ ἡ παρ' αὐτὴν ῥηγία μετὰ τῆς σκοπέλου, εἰς τὸ κέντρον τῆς ἀντιπαρατάξεως εὐρισκομένη, θὰ κατεῖχε σπουδαίαν θέσιν ὑπὸ στρατηγικὴν ἐποψιν, ἂν τὴν παράταξιν τοῦ Ἡροδότου ἔχοντες συνεκρούοντο, ἐνῶ οὐδαμοῦ ἀναφέρεται.

² Ξεν. Ἑλλ. I 2. 27. — Grote (History of Greece) IV 296.

³ Καὶ ὁ Ἡρόδοτος (VIII 83) καὶ ὁ Δισχύλος (Πέρσ. 392) μαρτυροῦσιν ὅτι ἦτο ἤδη ἡμέρα ὅτε ἐπέβησαν τῶν πλοίων οἱ Ἕλληνες.

πλοία ἀνενόχλητα καὶ στρέφοντα τὰ πλάγια πρὸς τὰ ἐλληνικὰ ἐμβολα, ἀλλ' οὐδὲ ἀναφέρεται πού τοιαύτη πρὸ τῶν ἐλληνικῶν πρεφρῶν θριαμβικὴ παρέλασις τῶν Περσῶν¹. Ἄλλως τὸ δεξιὸν πρῶτον θὰ συνεπλέκετο καὶ θὰ κατήρχετο τοῦ ἀγῶνος καὶ οὐχὶ τὸ ἀριστερὸν τῆς περσικῆς παρατάξεως, ὡς πανταχόθεν ἐξάγεται². Θέλομεν τέλος ἶδει (§ 34) ὅτι οἱ Πέρσαι οὐχὶ ἐν γραμμῇ παραγωγῆς ἀλλ' ἐν γραμμῇ μετώπου εἰσέπλευσαν.

Τέλος καὶ ἡ ὑπόθεσις τοῦ Goodwin (§ 23) φαίνεται ἐννοοῦσα τὴν ἡμετέραν δοξασίαν περὶ τῆς τάξεως τοῦ Ἡροδότου ὡς τάξεως ἀγκυροβολίας. Διότι ὁ Goodwin κατὰ τὴν σύγκρουσιν παραδέχεται ἀντιπαράταξιν τῶν στόλων ἀπὸ βορρᾶ εἰς νότον, μεταβληθεῖσαν πρὸς μάχην καὶ κλείουσιν τὸ στενόν. Ἄρα ἡ ἀπὸ ἡοῦς πρὸς ἐσπέραν παράταξις τοῦ Ἡροδότου, ἣν εἶχεν ὁ στόλος προηγουμένως, θὰ ἦτο τάξις ἀγκυροβολίας, κατὰ τὴν ὑπόθεσιν ταύτην.

Τὸν πανταχόθεν ἀποκλεισμὸν πληροφορηθέντες καὶ τὴν προετοιμασίαν τοῦ ἐν τῷ πελάγει κύκλῳ τῶν πόρων τῆς Σαλαμῖνος περσικοῦ στόλου γενομένην περὶ τὴν χαρρυγὴν, ἀντιληφθέντες οἱ Ἕλληνες, ἀφοῦ ἀπὸ τῆς Σαλαμῖνος ἠδύναντο νὰ βλέπωσιν ὁλόκληρον τὸ ἔξω πέλαγος, ἤρχισαν καὶ οὗτοι παρασκευαζόμενοι, ἔχοντες ἔτι τὴν παράταξιν τοῦ Ἡροδότου, πρὸ τοῦ ἀκόμῃ, ὡς θέλομεν ἶδει (§ 28), ὁ περσικὸς στόλος κινήθῃ πρὸς ἐπίθεσιν.

V

Β' Περίοδος.—Κίνησις τοῦ Ἑλληνικοῦ στόλου καὶ Αἰσχύλον.

28. Ὁ ἄγγελος, εἰς τὸ στόμα τοῦ ὁποίου ἀπὸ μέρους τῶν Περσῶν θέτει τὴν διήγησιν ὁ Αἰσχύλος, εἰς οὗ τὰς ποιητικὰς ἐκφράσεις πάντοτε ἀνευρίσκει αὐθεντίαν ὁ Bauer, λέγει³.

¹ Τὸ ἀδύνατον τῆς ἐν καιρῷ ἡμέρας ἀντιπαρατάξεως τῶν στόλων ἐγέννησε τὴν ἀτυχῇ δειχθεῖσαν ὑπόθεσιν τοῦ νυκτερινοῦ εἰσπλου, ὅπως ἀκριβῶς ἐξυπηρετήθῃ ἢ κατὰ μῆκος τῆς ἀττικῆς ἀκτῆς ἀντιπαράταξις τῶν δύο στόλων.

² Καὶ ὁ Αἰσχύλος, ὡς παρατηρεῖ ὁ Wecklein, ἀναφέρων ἐλληνικὴν ναῦν ἐμβολοῦσαν φοινικικῇ, ὑπονοεῖ ὅτι αὕτη ἦτο ἀττικὴ ἐν τῇ ἀριστερᾷ, ἀφοῦ οἱ Ἀθηναῖοι ἦσαν ἀπέναντι τῶν Φοινίκων. Ὁμοίως παραδέχεται καὶ ὁ Sihler (op. cit. 117), καίτοι ὁ Ἡρόδοτος θεωρεῖ πιθανὸν ὅτι οἱ Λίγινῃται ἢ οἱ Ἀθηναῖοι κατήρξαντο τοῦ ἀγῶνος. — ³ Πέρσ. 389 καὶ 401.

ἐπεὶ γὰρ μέντοι λευκόπωλος ἡμέρα
 πᾶσαν κατέσχε γαίαν εὐφρογῆς ἰδεῖν,
 πρῶτον μὲν ἤγει κέλαδος Ἑλλήνων πάρα
 μολπηδὸν ἠϋφῆμῃσεν, ἔρθιον δ' ἄμα
 ἀντηγάλαξε νησιώτιδος πέτρας
 ἤχῳ

 θαῶς δὲ πάντες ἦσαν ἐκφανεῖς ἰδεῖν.

Ἡ ἡμέρα δηλαδή εἶχεν ἤδη ἀνατεῖλει διαυγῆς καὶ μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης οἱ Πέρσαι οὐδεμίαν εἶχον κάμει κίνησιν, ἀλλὰ πρῶτον ἤκουσαν τὸν παιᾶνα τῶν Ἑλλήνων, κατόπιν δ' εἶδον αὐτούς.

Ἐντεῦθεν δύο τινὰ συμπεραίνομεν. Πρῶτον ὅτι κώλυμά τι ἀπέκλειε τὴν θέαν εἰς τοὺς Πέρσας, καὶ τοῦτο ἀναμφιβόλως εἶναι ἡ Ψυττάλεια καὶ ἡ Κυνόσουρα, ἐξωθεὶ τῶν ὁποίων εὐρίσκοντο ἔτι οἱ Πέρσαι¹. Δύναται τις δ' ἐπὶ πλέον νὰ συμπεράνῃ ὅτι καὶ εἰς ἱκανῶς μεγάλην ἀπόστασιν θὰ εὐρίσκοντο οἱ Πέρσαι, ἀφοῦ δὲν ἔβλεπον τοὺς Ἑλληνας ἡγκυροβολημένους. Πράγματι ἐπιτοπίως δύναται τις νὰ παρατηρήσῃ ὅτι, ἵνα ἀποκρύπτηται ἡ θεὰ τοῦ στενοῦ, πρέπει νὰ εὐρίσκηται τις ἀρκούντως πρὸς νότον τῆς Ψυτταλείας. Δεύτερον δέ, ὅπερ καὶ σπουδαῖον, ὅτι οἱ Ἕλληνες δὲν ἀνέμειναν τοὺς Πέρσας, ἀλλὰ πληροφορηθέντες τὴν ἐτοιμασίαν αὐτῶν ἀμέσως παρεσκευάσθησαν καὶ ἐξέπλευσαν, ὡς καὶ ἐν Ἀρτεμισίῳ² ἔπραξαν. Τοῦτο ἐκτὸς τοῦ ὅτι φαίνεται ἐκ τῆς σειρᾶς τῆς διηγήσεως τοῦ Ἡροδότου, ὅστις μετὰ τὰς ἐτοιμασίας τῶν Ἑλλήνων καὶ τὴν ἀφίξιν τῆς νεῶς ἣτις «κατ' Αἰακίδας ἀπεδήμησε», λέγει διὰ τοὺς Ἑλληνας «Ἐνθαῦτα ἀνῆγον τὰς νέας πάσας οἱ Ἕλληνες»³, ἐπὶ πλέον ἰδίᾳ ὑποδηλοῦται ἐκ τοῦ Αἰσχύλου, ὁ ὁποῖος πρῶτον ἀρρηγεῖται ὅτι οἱ Πέρσαι καθ' ὅλην τὴν νύκτα ἀνέμενον καὶ οὐδαμῶθεν οἱ Ἕλληνες ἐξέπλεον, κατόπιν δὲ ἐπιφέρει τοὺς ἀνωτέρω στίχους. Διότι ἐνῶ ἡ ἡμέρα ἦτο εὐφρογῆς, ἐν τούτοις οἱ Πέρσαι, οἵτινες ἀνέμενον καθ' ὅλην τὴν νύκτα, ἀκούουσι τὸν παιᾶνα τῶν Ἑλλήνων καὶ δὲν βλέπουσιν αὐτούς. Λαμβανομένης δ' ὑπ' ὄψιν τῆς θέσεως τῶν μὲν Περσῶν παρὰ τὴν Ψυττάλειαν, τῶν δὲ Ἑλλήνων παρὰ τὸ σημερινὸν Ἀμπελάκι, εἶναι φανερόν ὅτι, ἂν ἐκινεῦντο πρῶτον οἱ Πέρσαι καὶ ἐπ' ἐλάχιστον, ἀμέσως θὰ ἔβλεπον ὁλό-

¹ Τὸν λόγον τοῦτον τῆς ἀποκρύψεως παραδέχονται καὶ ὁ Goodwin (Papers of the Am. School at Athens vol. I), ὁ Loescheke (Ephor. - Stud.) κλπ.

² Ἡρόδ. VIII 10, 16.—³ Ἡρόδ. VIII 83.

κληρον τὸ στενὸν μέχρι τοῦ σημερινοῦ Ναυστάθμου. Δὲν εἶδον ὁμῶς αὐτούς, διότι οἱ μὲν Πέρσαι δὲν εἶχον ἀκόμη κινηθῆ, οἱ δ' Ἕλληνες ὅπως καταστῶσιν ὁρατοὶ ἐξῶθεν τῆς Ψυτταλείας, εἶχον ἀνάγκην νὰ διαπλεύσωσιν ἄρκετὸν μέρος τοῦ στενοῦ, κατὰ τὸν διάπλουν τοῦ ὁποίου ἤκουον μὲν οἱ Πέρσαι τὸν παιᾶνα τῶν Ἑλλήνων, δὲν ἑβλεπον ὁμῶς αὐτούς. Ὡστε περίπου καθ' ἣν στιγμὴν ὤφθησαν ὑπὸ τῶν Περσῶν οἱ Ἕλληνες θὰ εὐρίσκοντο εἰς οἶαν καὶ οἱ Πέρσαι ἀπὸ τοῦ στομίου τῆς Ψυτταλείας ἀπόστασιν.

29. Οἱ Ἕλληνες ἤδη πλέουσιν ὁλοταχῶς καὶ οἱ Πέρσαι μόλις ἄρχονται κινούμενοι. Καὶ οἱ μὲν Ἕλληνες ὁλονέν εἰσέρχονται εἰς εὐρυτέραν λεκάνην, τὴν τοῦ Κερατσινίου, αὐξάνοντες οὕτω ταχύτητα, τὸνναντίον δὲ οἱ Πέρσαι πλησιάζοντες τὸ στόμιον ἔνεκα τῆς στενοχωρίας ἐλαττοῦσι ταχύτητα. Ὅπως οἱ ἀντίπαλοι ἤδη συναντηθῶσιν, οἱ Ἀθηναῖοι δηλαδὴ πρὸς τοὺς Φοίνικας κλπ., ἀναπόφευκτος φαίνεται ἡ ἐκτέλεσις ἐκ μέρους τοῦ ἑνὸς τῶν δύο στόλων στροφῆς, δηλαδή, ἡ ὁ περσικός, ὅστις εἰσέπλευσεν ἐν γραμμῇ μετώπου (§ 34), ἔπρεπε νὰ ἐκτελέσῃ διπλὴν στροφὴν πρὸς ἀριστερὰ στηριζόμενος ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ του, ἐνῶ τὸ δεξιὸν θὰ διέγραφε τεράστιον κύκλον, ὡς παραδέχεται ὁ Jurien de la Gravière¹, ἡ ὁ ἑλληνικός νὰ ἀναπτυχθῇ πρὸς τὸ Κερατσίνι στρέφων ταυτοχρόνως ἀθρόως κατὰ 90°. Τοιαύτη ὁμῶς τόσον δυσχερὴς κίνησις ἐκ μέρους τῶν Περσῶν, ἥτις ὅπως καλῶς ἐκτελεσθῇ, θὰ ἀπῆτει μεγάλην συνοχὴν καὶ τάξιν, ἀναμφιβόλως καὶ θὰ ἀνερέετο καὶ θὰ ἐπηνεῖτο. Οὐδαμοῦ ὁμῶς ἀναφέρεται τι περὶ τοιαύτης ἢ καὶ οἰασδὴποτε κινήσεως τῶν Περσῶν. Τὸνναντίον οἱ μὲν Πέρσαι οὐδὲν «σὺν νόῳ» ποιοῦντες, οἱ δὲ Ἕλληνες «κατὰ τάξιν» καὶ «σὺν κόσμῳ»² θεωροῦνται ναυμαχοῦντες, μίᾳ δὲ καὶ μόνῃ γενικῶς ἀναφέρεται κίνησις ἐν τῇ ναυμαχίᾳ ταύτῃ ὑπὸ τοῦ Αἰσχύλου³, καὶ αὕτη ἀποδίδεται εἰς τοὺς Ἕλληνας:

Τὸ δεξιὸν μὲν πρῶταν εὐτάκτως κέρας
ἤγεῖτο κόσμῳ, δεύτερον δ' ὁ πᾶς στόλος
ἐπεξεχώρει.

¹ Ἐὰν δ' ὑποθεθῇ ἐν γραμμῇ παραγωγῆς εἰσπλεύσας ὁ περσικός στόλος, ὅπερ ἀνακριθὲς (§ 34), πάλιν ὅπως ἀπὸ ταύτης μεταβῇ εἰς γραμμὴν μετώπου καθ' ἣν συνεκρούσθησαν οἱ στόλοι, ὥφειλε νὰ ἐκτελέσῃ ἀθρόαν ἐπ' ἀριστερὰ καὶ κατὰ 90° στροφὴν, παρουσιάζων κατὰ τὸν εἰσπλουν τὰ πλευρὰ εἰς τὸν ἐχθρὸν (§ 44 καὶ 46).

² Ἡρόδ. VIII 86. — ³ Αἰσχ. Πέρσ. 402.

Καὶ ὁ Ἡρόδοτος, ἐνῶ οὐδεμίαν εἰς τοὺς Πέρσας ἀναφέρει κίνησιν, τοῦναντίον μόνον διὰ τοὺς Ἕλληνας λέγει· ἀναγομένοισι δέ σφιν αὐτίκα ἐπεκέατο οἱ βάρβαροι¹», ἐνθα τοῦ «ἀνάγεσθαι» ποιεῖται χρῆσιν ὡς εἶδομεν (§ 20) ἀντὶ τοῦ ἀναπτύσσεσθαι².

Ἰδοὺ ὁ ἀπαραίτητος κρίκος, ἡ ἐνδιάμεσος κίνησις μεταξὺ τῶν δύο παρατάξεων, ἣν μόνον αὐτόπτης μάρτυς, ὡς ὁ Αἰσχύλος, ἐπὶ πλεόν καὶ σύγχρονος ἱστορικός, τραγωδὸς γενόμενος, ὀλίγα δὲ ἔτη μετὰ τὴν ναυμαχίαν γράψας, ἠδύνατο νὰ διασώσῃ (§ 27). Καὶ ἡ κίνησις αὕτη εἶναι ἐκείνη ἣτις συνδέει τὴν τάξιν τῆς ἀπάρσεως τοῦ Ἡροδότου πρὸς τὴν τῆς μάχης.

Ὁ Αἰσχύλος ἤδη καὶ μὲν φέρει τὴν διήγησιν ἀπὸ στόματος τοῦ ἀγγέλου, οὐχ ἥττον ὁμῶς συναγωνισάμενος τοῖς Ἀθηναίοις κατὰ τὴν ναυμαχίαν νομίζει ἔτι ὅτι βλέπει τὴν τάξιν ὁλόκληρον προχωροῦσαν. Οἱ Ἀθηναῖοι ὑπὸ τὸν Θεμιστοκλέα μόλις, τῶν Περσῶν πλεόντων κατ' ἔθνος, κατὰ τὸν Διόδωρον, πρὸς τὴν Ψυττάλειαν, εἶδον τὰ φοινικικὰ σήματα εἰς τὸ δεξιόν, ἐπειδὴ αὐτοὶ πρὸς τοὺς Φοίνικας ὡς ἐμπειροτέρους ἔδει νὰ ἀντιταχθῶσι, φυσικὸν εἶναι νὰ ἔσπευσαν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς περισσότερον τῶν λοιπῶν· ἐπειδὴ ὁμῶς τὸ δεξιόν καὶ τοῦτο προέβη, εὐρίσκετο δὲ ἐξωτέρῳ ἡγυροβολημένον, εὐθὺς ὡς ὁ στόλος ἐκίνησε πρὸς τὸ στόμιον, προυξένησεν εἰς τὸν Αἰσχύλον τὴν ἐντύπωσιν ὅτι προυχωρεῖ, ἡγεῖτο τὸ δεξιόν τοῦτο κέρας.

[Ἐπεταὶ συνέχεια]

ΠΕΡΙΚΛΗΣ Δ. ΡΕΔΙΑΔΗΣ

Ἀνθυποπλοίαρχος Β. Ν.

¹ Ἡρόδ. VIII 84.

² Ὁ Grundy (Journ. of Hell. Studies 1897 p. 232) ἰσχυρίζεται ὅτι οὐ μόνον ὁ Αἰσχύλος ἀλλὰ καὶ ὁ Ἡρόδοτος ἀναφέρει περὶ τῶν κινήσεων κατὰ τὴν μάχην, ὥς θεωρεῖ περιλαμβανομένας ἐν τῷ «ἀνῆγον μὲν τὸ ἀπ' ἐσπέρας κέρας κυκλούμενοι κλπ.» (76), τὸ ὁποῖον οὗτος θεωρεῖ κακῶς ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου προταχθὲν τῆς μάχης. Τοῦτο ὁμῶς δὲν εἶναι ἀκριβές. Διότι πρῶτον μὲν τὸ ἐδάφιον τοῦτο ἀναφέρει ῥητῶς ὁ Ἡρόδοτος εἰς τὰς «μέσας νύκτας», δεύτερον δὲ περιλαμβάνει πᾶσαν τὴν ἀποκλειστικὴν ἐργασίαν ἐκ μέρους τῶν Περσῶν παρ' Ἡροδότῳ· ἄλλως τε κατὰ τὴν ἐρμηνείαν ταύτην τοῦ Grundy οὐδὲ ἡ πρὸς Μέγαρον ἀποστολὴ τῆς αἰγινητικῆς μοίρας δύναται νὰ ἐννοηθῇ παρ' Ἡροδότῳ, ἣν καὶ αὐτὸς ὁ Grundy παραδέχεται.